

Economische crises jaren dertig en tachtig vergeleken

De huidige financiële crisis lijkt er een van ongekende proporties. Nog nooit werd bijvoorbeeld zo'n grote kwartaalkrimp gemeten als in het eerste kwartaal van 2009. De lengte en intensiteit van de huidige crisis is uiteraard nog niet bekend. Om de huidige crisis beter te kunnen duiden, wordt in dit artikel ingegaan op de twee grootste crises uit de vorige eeuw, die in de jaren dertig en tachtig. In de jaren dertig was sprake van een heuse depressie: de bbp-ontwikkeling was meerdere jaren achter elkaar negatief. De crisis begin jaren tachtig was een lange recessie. Van een recessie spreekt men als de economie in twee achtereenvolgende kwartalen krimpt.

De ernst en de duur van de crises in de jaren dertig en tachtig worden in dit artikel besproken aan de hand van het verloop van de economische groei, internationale handel, investeringen, consumptie en werkloosheid. Verder wordt aandacht besteed aan de maatregelen die zijn genomen om de crisis te bestrijden. De crisis in de jaren dertig was het meest dramatisch: niet alleen hield zij langer aan, tevens waren de consequenties voor de bevolking veel groter. Aan het slot van het artikel wordt ingegaan op de vraag hoe de huidige crisis zich tot die van de jaren dertig en tachtig verhoudt.

Ook crisis jaren dertig begon met falen financieel systeem

De oorzaak van de depressie van de jaren dertig was het ineensstorten van het financiële systeem, eerst in de Verenigde Staten en later ook in Europa. Speculatie speelde daarbij een grote rol. Omdat overal in de wereld protectionistische maatregelen werden getroffen, stortte de wereldhandel in en werd de economische neergang verhevigd. In Nederland duurde de depressie langer dan in andere landen doordat lang vastgehouden werd aan de gouden standaard. De recessie in de jaren tachtig was meer een uitvloeisel van problemen in de reële economie in de jaren zeventig, waarin onder meer twee oliecrises optraden.

Een belangrijk verschil tussen de crisis van de jaren dertig en die van de jaren tachtig is dat het welvaartsniveau in de jaren tachtig veel hoger lag dan vijftig jaar eerder. Rekening houdend met prijsstijgingen was het nationaal inkomen per hoofd aan de vooravond van de crisis in 1980 drie keer zo hoog als in 1929. Daarnaast was het sociale vangnet in de jaren tachtig veel breder, en lagen de uitkeringen hoger. De terugval in de economie in de jaren tachtig had dan ook minder dramatische gevolgen voor de bevolking dan in de jaren dertig, toen velen in zeer slechte levensomstandigheden kwamen te verkeren.

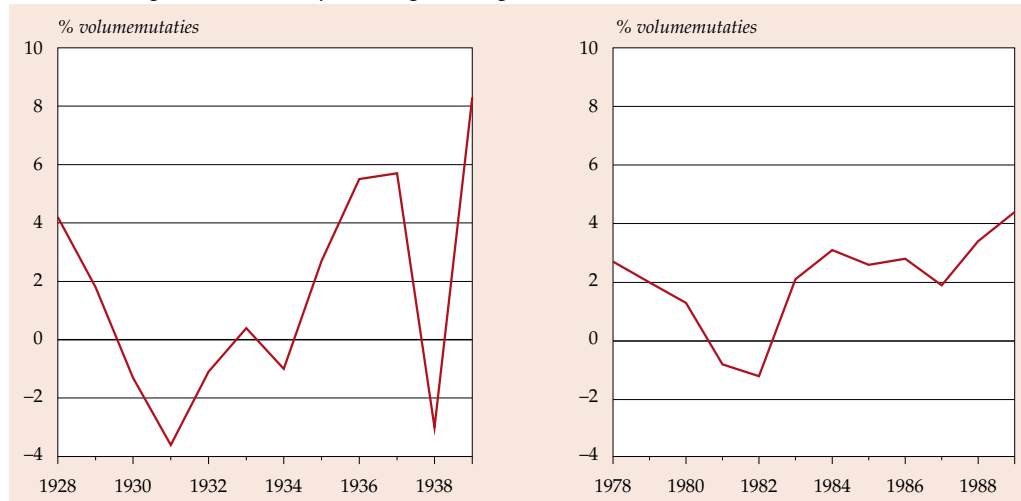
1. Kenmerken crisis jaren dertig en tachtig

	Crisis jaren dertig	Crisis jaren tachtig
Oorzaak	financiële crisis	oliecrises, reële economie
Duur	vrij lang, 7 jaar	lang, 3 jaar
Bestrijding	begrotingsbeleid, werkverschaffing	loonmatiging, arbeidstijdverkorting
Rol van de overheid	gematigd actief	actief
Internationale samenwerking	protectionisme	beperkt
Vergelijking met buitenland	slechter dan Europa	slechter dan Europa
Economische groei	hardnekkig negatief	beperkt negatief
Inflatie	deflatie	hoge inflatie
Overheidsinvesteringen	anticyclisch	cyclisch
Overheidsconsumptie	gematigd anticyclisch	cyclisch
Lopende rekening betalingsbalans	tekort	overschot
Nationaal inkomen per hoofd	laag, sterke daling	redelijk, beperkte daling
Werkloosheid	extreem hoog, hardnekkig	vrij hoog
Faillissementen	sterke stijging, hardnekkig	sterke stijging
Woningmarkt	verzwakt	stort in

Beide crises in Nederland dieper dan elders

De economische ontwikkeling tijdens de crisisjaren in het interbellum en een halve eeuw later in de jaren tachtig zijn zeer verschillend. Het beeld in het interbellum was geprononcerder dan in de jaren zeventig en tachtig: een hogere groei in de jaren voor de crisis, een grotere economische krimp en een krachtiger herstel. De periode van laagconjunctuur hield in de jaren dertig ook veel langer aan dan in de jaren tachtig. Pas in 1936 lag het volume van het bbp weer boven het niveau van voor de crisis (1929). In de jaren tachtig waren daar maar drie jaar voor nodig.

2. Economische groei in Nederland, jaren dertig en tachtig

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2008.

De crises in de jaren dertig en tachtig waren over de hele wereld voelbaar. Het dieptepunt van de crisis deed zich in de meeste landen voor in 1932 en 1982. De krimp in de jaren dertig was in Nederland groter dan bij haar handelspartners en de latere EU-15, maar kleiner dan de gemiddelde teruggang in de latere OESO. De sterke krimp in de OESO werd vooral veroorzaakt door de sterke neergang in de Verenigde Staten en Canada. Deze landen werden het zwaarst getroffen door de depressie in de jaren dertig; in 1932 kromp de economie van de Verenigde Staten (waar de crisis begon) met maar liefst 13 procent. Het herstel in Noord-Amerika kwam echter, net als in de gehele OESO en in de EU-15, veel sneller op gang dan in Nederland en was ook veel krachtiger. In Nederland hield de depressie langer aan en werd pas in 1934 het laagste volume van het bbp bereikt. Dit kwam vooral doordat ons land langer vasthield aan de gouden standaard dan andere landen, zodat de gulden en daarmee de Nederlandse exportproducten te duur werden.

3. Gemiddelde jaarlijkse economische groei

	Nederland	EU-15	Nederlandse handelspartners ¹⁾	OESO-24	Verenigde Staten	Scandinavië	Japan
<i>% volumemutaties</i>							
<i>Crisis jaren dertig</i>							
1925-'29	4,1	3,7	3,8	3,6	3,4	4,3	3,5
1930-'34	-1,3	-0,4	-0,4	-2,0	-5,1	1,7	2,2
1935-'39	3,8	4,1	4,4	5,0	5,9	4,1	7,4
Crisisjaar 1932	-1,1	-2,7	-3,7	-5,8	-13,2	-1,2	8,4
<i>Crisis jaren tachtig</i>							
1975-'79	2,3	2,7	2,4	3,3	3,7	2,4	4,4
1980-'84	0,9	1,3	1,2	2,1	2,4	2,2	3,1
1985-'89	3,0	3,1	2,7	3,6	3,7	2,6	4,5
Crisisjaar 1982	-1,2	0,9	0,4	0,1	-1,9	1,8	3,1

Bron: Maddison 2009; CBS, Nationale rekeningen 2008.

¹⁾ Economische groei van de OESO-24 per land gewogen met het aandeel in de Nederlandse uitvoer.

Net als in de jaren dertig was de krimp in de jaren tachtig het grootst in de Verenigde Staten. In 1982 kromp de economie daar met bijna 2 procent. Doordat het herstel zeer krachtig was en ook erg snel optrad, kwam de gemiddelde economische groei van de Verenigde Staten in de periode 1980-1984 toch nog hoog uit in vergelijking met andere landen in die periode. In Nederland was de teruggang groter dan in de meeste andere landen. Ook in de periode voor en na de crisis groeide Nederland gemiddeld langzamer dan andere landen. Tussen 1975 en 1989 bleef het volume van het Nederlandse bbp ruim 14 procent achter bij het gemiddelde van de OESO. De Scandinavische landen en Japan doorstonden zowel de crisis van de jaren dertig

als die van de jaren tachtig veel beter dan de rest van de wereld. In de eerste helft van de jaren dertig was Japan, dat toen in oorlog met China was, zelfs het enige belangrijke deel van de OESO waar nog van een aanzienlijke groei sprake was.

Kader a

Crises in het verleden

Tulpen crisis

De tulpen crisis kan worden gezien als de eerste moderne financiële crisis die veroorzaakt werd door speculatie. In de jaren dertig van de zeventiende eeuw ontstond in de Nederlanden een enorme speculatieve vraag naar tulpenbollen en hyacinten met torenhoge prijzen als gevolg. Een tulpenbol kostte meer dan een Amsterdams grachtenpand. Er ontstond windhandel: men verkocht een bol die men niet had aan een ander die geen geld had. Uiteindelijk nam het aanbod van tulpen toe, daalden de prijzen zeer sterk en stortte de tulpenhandel in waar bij veel mensen aan de grond raakten. De instorting van de markt leidde tot een financiële crisis op lokaal niveau (Holland en Utrecht). De lokale overheid probeerde in te grijpen in de tulpenhandel, maar zonder succes.

De negentiende eeuw

Aan het begin van de negentiende eeuw waren er geen grote crises. De economische groei tot 1840 wordt juist als indrukwekkend gezien. Mede door de aardappelziekte waardoor de oogst in 1845 en 1846 vrijwel geheel werd vernietigd, liep de groei in de jaren veertig terug, met zelfs enkele jaren van krimp. In de jaren vijftig nam de groei verder af, waarbij in maar liefst zes jaren economische krimp optrad. De vertraging in de industriële ontwikkeling (de gemiddelde groeivoet in de industrie was $-0,3$ procent per jaar) was een van de oorzaken, maar ook de gemiddelde jaarlijkse groei van de landbouw was negatief.

Gemiddelde jaarlijkse economische groei in Nederland in de 19e eeuw

1816-'30	1830-'40	1840-'50	1850-'60	1860-'70	1870-'80	1880-'95	1895-1913
% volumemutaties							
1,6	2,3	1,1	0,6	2,4	1,7	2,1	2,4

Bron: Zanden J.L. van en van Riel (2000).

Koreacrisis

De Koreaanse oorlog van 1950-53 leidde tot een dip in de hoge naoorlogse groei. In 1952 was de Nederlandse bbp-groei slechts 1,7 procent. De inzinking was

echter van korte duur en het herstel in de twee volgende jaren krachtig met een bbp-groei van 8,4 en 6,9 procent. Later in de jaren vijftig, na de Suez-crisis, viel de economische groei in 1958 scherp terug en het bbp kromp toen met 1 procent.

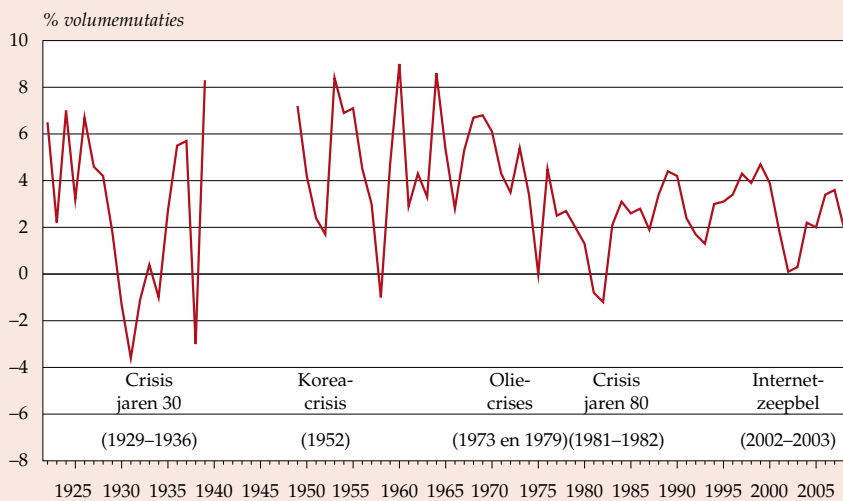
Oliecrisis

Het bewust beperken van het aanbod van olie in 1973 en 1979 en de olieprijs-explosies leidden tot een wereldwijde oliecrisis. Deze crises waren de hoofd-oorzaak van de crisis begin jaren tachtig.

Internetzeepbel

Het uiteenspatten van de internetzeepbel begin 21^e eeuw leidde niet tot economische krimp, wel trad een forse groeivertraging op. De economische groei kwam in 2001 uit op 1,9 procent, na een gemiddelde van 4 procent in de voorgaande vijf jaren. In 2002 en 2003 bleef de groei nog net positief.

Economische groei in Nederland

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2008.

Deflatie en stagflatie

Tijdens een periode van laagconjunctuur is de prijsontwikkeling gematigd of zelfs negatief. Dit komt doordat de vraag naar producten afneemt. Andersom gaat hoogconjunctuur gepaard met hoge inflatie. In beide crisisperiodes was het prijsverloop echter afwijkend.

In de jaren dertig gingen de teruglopende productie en werkgelegenheid volgens het normale patroon gepaard met dalende prijzen en lonen. De prijsdalingen waren echter ongekend fors. Ook in de jaren twintig, toen de economie nog sterk groeide, was de prijsontwikkeling al negatief. Tussen 1922 en 1936 was er alleen in de jaren 1928 en 1929 geen sprake van deflatie.¹⁾ In 1932 daalde het gemiddelde prijsniveau zelfs met meer dan 8 procent en die voor ingevoerde en uitgevoerde producten met ongeveer 20 procent. Deflatie als in de jaren twintig en dertig is na die tijd niet meer voorgekomen.

Tijdens de economische neergang van de jaren tachtig stegen de prijzen, in afwijking van het normale patroon, juist vrij sterk. Dit wordt ook wel stagflatie genoemd, een samentrekking van stagnatie en inflatie. De prijs van olie was enorm gestegen door de oliecrises van 1973 en 1979. Hierdoor verhoogden ook producenten hun producten in prijs wat het algemene prijspeil deed stijgen. Van de duurere producten werd minder verkocht waardoor de economie stagneerde.

De rol van de overheid

De rol van de overheid en de opvattingen over de rol van de overheid zijn aan veranderingen onderhevig. De overheid kan ervoor kiezen om in meer of mindere mate actief in te grijpen. De econoom Keynes, die voor de Britse overheid werkte, publiceerde in de jaren dertig baanbrekende ideeën over de relatie tussen overheidsbestedingen en de economie. Een gedeelte van de verandering in de overheidsfinanciën gebeurt vanzelf via 'automatische stabilisatoren'. Als het slechter gaat met de economie en bedrijven minder winst maken en belasting afdragen, verminderen de inkomsten van de overheid. De uitgaven zullen in een tijd van laagconjunctuur stijgen doordat mensen hun baan verliezen en daardoor een uitkering ontvangen. Als de overheid tijdens een economische crisis haar bestedingen actief verhoogt, en tijdens hoogconjunctuur actief verlaagt dan voert zij een anticyclisch beleid.

De directe overheidsbestedingen bestaan uit investeringen en consumptie. Overheids*investeringen* zijn gelden die gestoken worden in projecten die op de langere termijn zichtbaar blijven, zoals het aanleggen van wegen of bruggen. De overheids*consumptie* bestaat ondermeer uit uitgaven aan openbaar bestuur, onderwijs en zorg. Daarnaast beïnvloedt de overheid de economie via inkomens- en vermogensoverdrachten aan huishoudens en bedrijven.

¹⁾ Het verloop van de inflatie in de jaren twintig en dertig is afgemeten aan de deflator voor de consumptieve bestedingen door huishoudens; de consumentenprijsindex is voor deze periode niet beschikbaar.

Overheidsbeleid in de jaren dertig gematigd anticyclisch

In de jaren dertig kregen werklozen, die veelal kostwinnaar van het gezin waren, maar beperkte steun van de overheid. De hoogte van de uitkering werd zodanig vastgesteld dat net in de meest elementaire levensbehoeften kon worden voorzien: een eenvoudige maaltijd en onderdak. Om te voorkomen dat werklozen zwart bijverdienden, moesten zij dagelijks een stempel halen. De lange rijen werklozen voor de stempelokalen bepalen heel sterk het beeld van de jaren dertig. Naast het verplichte stempelen konden werklozen ook worden gedwongen om in de werkverschaffing te werken, vaak in slechte omstandigheden. Werkverschaffingsprojecten bestonden al in de jaren twintig maar werden tijdens de crisisjaren dertig vooral opgezet om de massale werkloosheid te bestrijden. Het ging bij deze projecten meestal om arbeidsintensieve graaf- en spitwerkzaamheden waarbij veel werklozen konden worden ingezet. Op deze wijze zijn veel infrastructurele werken tot stand gekomen, zoals wegen (Nijmegen - Den Bosch), kanalen (kanalisatie van de Maas), een vliegveld (Valkenburg), zwembaden (Wantijbad in Dordrecht) en bossen en parken (Amsterdamse Bos en het Rotterdamse Kralingse bos). Daarnaast werden werkverruimingsprojecten opgezet om het normale bedrijfsleven weer op gang te brengen en openbare werken van het Rijk uit te voeren die door een gebrek aan middelen anders niet uitgevoerd zouden worden. De effecten van de werkverruiming in de jaren dertig waren beperkt tot gemiddeld 3 000 personen per jaar in de tweede helft van de jaren dertig. Ten slotte werden voor werklozen scholingsprogramma's opgezet om zo hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten.

De directe overheidsbestedingen vertoonden in de jaren dertig een (gematigd) anticyclisch patroon. Al in de jaren twintig groeiden de overheidsinvesteringen fors. Het niveau van de investeringen ging daarna licht omlaag, maar gezien de krimp van het bbp namen de overheidsinvesteringen als percentage van het bbp flink toe. Na de depressie stegen de investeringen weer, maar bleef de stijging achter bij de groei van de totale economie. De omvang van de overheidsinvesteringen als percentage van het bbp lag in de crisisjaren dan ook beduidend hoger dan ervoor en erna. Van aanvankelijk 4,2 procent van het bbp stegen de investeringen naar gemiddeld 5,8 procent in de eerste helft van de jaren dertig, met een uitschieter van 6,8 procent in 1931. Deze percentages zijn tot op heden niet meer voorgekomen. Het relatief hoge niveau werd mede bereikt door de werkverschaffingsprojecten. In de jaren twintig hadden deze een omvang van slechts enkele miljoenen guldens maar na 1929 nam dit snel toe tot 41 miljoen gulden, bijna 1 procent van het bbp in 1934.

Ook in de overheidsconsumptie komt de anticyclische beweging terug. De overheidsconsumptie steeg zelfs flink toen de economie begin jaren dertig kromp. Voor en na de crisis was de groei van de overheidconsumptie fors kleiner dan die van het bbp. Net als bij de investeringen was ook de overheidsconsumptie als percen-

tage van het bbp tijdens de crisisjaren hoger dan ervoor en erna. De totale overheidsbestedingen bedroegen in deze periode 14,2 procent van het bbp. Voor en na de depressie lag dit 1,5 à 3 procentpunt lager.

4. Overheid: investeringen, consumptie en saldo inkomsten en uitgaven

	Bbp	Overheids- investe- ringen	Overheids- consumptie	Overheids- investe- ringen	Overheids- consumptie	Totaal overheid	Saldo inkomsten en uitgaven van het Rijk ¹⁾
	% volumemutaties		% bbp				
<i>Crisis jaren dertig</i>							
1925-'29	4,1	12,4	1,2	4,2	6,9	11,1	1,8
1930-'34	-1,3	-0,3	3,2	5,8	8,4	14,2	-2,4
1935-'39	3,8	2,9	0,1	4,6	8,0	12,6	-0,9
<i>Crisis jaren tachtig</i>							
1975-'79	2,3	-0,4	4,2	4,2	23,7	27,9	-3,2
1980-'84	0,9	-0,3	1,7	3,7	24,5	28,2	-6,5
1985-'89	3,0	0,4	2,4	3,2	23,8	27,0	-4,6

Bron: CBS, Statistiek in tijdreeksen (meerdere edities) en Nationale rekeningen 2008.

¹⁾ De vergelijking van de overheidsfinanciën in de jaren dertig en tachtig is gebaseerd op het saldo van de inkomsten en uitgaven van het Rijk omdat deze cijfers voor beide periodes beschikbaar zijn. Tegenwoordig wordt hier het EMU-saldo voor gebruikt.

Het gevoerde beleid heeft effect gehad op de overheidsfinanciën. In de tweede helft van de jaren twintig ging de hoge economische groei van gemiddeld 4,1 procent per jaar gepaard met een overschot bij het Rijk van gemiddeld 1,8 procent van het bbp. In 1930 was er nog een overschot van 0,7 procent, maar daarna sloeg dit om in een tekort dat opliep naar 5,4 procent in 1933. Hierna werden de tekorten snel kleiner. De sterke stijging van het tekort was niet alleen het gevolg van de explosieve stijging van de overheidsuitgaven, maar ook door de afname van de inkomsten: zo inde het Rijk tijdens de crisisjaren een kwart minder aan belasting op inkomen en vermogen. Door de grote tekorten liep de Rijksschuld tussen 1930 en 1934 op van 38 naar 61 procent van het bbp.

Geen extra overheidsbestedingen in de jaren tachtig

Tijdens de crisis in de jaren tachtig zorgden de Werkloosheidswet, de Wet Werkloosheidsvoorziening en de Bijstand ervoor dat de uitkeringen op een duidelijk hoger niveau lagen dan vroeger. Ook was er als de hoofdkostwinner van het gezin werkloos werd, soms nog het inkomen van de partner. De armoede was hierdoor beduidend minder groot dan in de jaren dertig. Ter bestrijding van de crisis werd in 1982 het akkoord van Wassenaar gesloten door de overheid, werkgever- en

werknemerorganisaties. Hierin werd afgesproken dat de lonen gematigd zouden worden in ruil voor arbeidstijdverkorting. De loonkostenstijging werd hierdoor beperkt, wat een gunstige invloed had op de werkgelegenheid en de prijs van (export)producten. Verder werden werkgelegenheidsverruimende programma's ingezet die beter werkten dan de vergelijkbare werkverruimingsprogramma's uit de jaren dertig en werden er net als in de jaren dertig ook al het geval was, scholingsprogramma's voor werklozen opgezet.

Het verloop van de directe overheidsbestedingen laat in de jaren tachtig een heel ander beeld zien dan tijdens de crisis in de jaren dertig. In de jaren tachtig vertonen zowel de overheidsinvesteringen als de -consumptie een cyclisch patroon. Tijdens de crisisjaren investeerde de overheid niet meer, maar juist minder. Als percentage van het bbp namen de overheidsinvesteringen voortdurend af. De overheidsconsumptie groeide tijdens de crisis van de jaren tachtig minder snel dan in de jaren ervoor en erna. Vanwege de trage economische groei waren de totale overheidsbestedingen als percentage van het bbp wel iets hoger dan in de jaren ervoor en erna, maar het verschil bedroeg niet veel meer dan 1 procentpunt. Overigens lagen de overheidsbestedingen afgezet tegen het bbp op een veel hoger niveau dan in de jaren dertig doordat de overheidsconsumptie na de Tweede Wereldoorlog flink was toegenomen.

Vanwege de naoorlogse groei van de overheidsconsumptie en de hogere uitgaven voor de sociale zekerheid was het overheidstekort in de jaren tachtig hoger dan in de jaren dertig, zowel voor, tijdens als na de crisis. Eind jaren twintig en eind jaren dertig werd er nog een overschot gerealiseerd. In de vijf jaren voor de crisis van begin jaren tachtig was er echter al een tekort van gemiddeld 3,2 procent van het bbp. Tijdens de crisis liep dat tekort op tot maximaal 8,0 procent in 1983, daarna werden de tekorten wel kleiner maar bleven op een verhoudingsgewijs hoog niveau.

Buitenlandse handel blijft groeien in de jaren tachtig

Nederland heeft van oudsher een open economie en is daarmee sterk afhankelijk van economische ontwikkelingen in het buitenland. In de jaren twintig van de vorige eeuw bedroeg de invoer meer dan 50 procent van het bbp. Tussen 1929 en 1933 nam het volume van de uitvoer met bijna eenderde af, de invoer daalde met een kwart tussen 1929 en 1935. Het volume van zowel de uitvoer als de invoer is voor de Tweede Wereldoorlog niet meer op het niveau van 1929 gekomen. In de jaren tachtig deed deze scherpe daling van de buitenlandse handel zich niet voor, er bleef zelfs een flinke groei bestaan. De uitvoer daalde alleen in 1982 en het volume van de uitvoer is nooit onder het niveau van 1980 gekomen.

De verschillende ontwikkeling van de buitenlandse handel tijdens de crisis van de jaren dertig en van de jaren tachtig is opmerkelijk. De scherpe daling van de

buitenlandse handel in de jaren dertig wordt veelal toegeschreven aan de ineensstorting van de wereldhandel mede door protectionistische maatregelen, en het vasthouden aan de gouden standaard door Nederland waardoor de gulden relatief duur werd. In de jaren tachtig bleef de uitvoer echter toenemen. Nederland was in de jaren zeventig gevangen geraakt in de uitdijende sociale zekerheid en in een loonprijs-spiraal, en ons land had zich uit de markt geprijsd. De cao-lonen begonnen vanaf eind jaren zeventig echter minder hard te stijgen en zeker na het Akkoord van Wassenaar ontwikkelden de lonen zich zeer gematigd. Hierdoor werd de concurrentiepositie versterkt, wat de uitvoer stimuleerde.

De scherpe terugval in de eerste helft van de jaren dertig van vooral de uitvoer resulteerde in een sterk negatieve handelsbalans van gemiddeld 6,6 procent van het bbp. Door ondermeer dividenden uit Nederlands-Indië bleef het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans in die jaren beperkt tot 1,7 procent van het bbp. Overigens waren de inkomsten uit de overzeese gebiedsdelen dramatisch gedaald ten opzichte van de jaren voor de crisis. In de jaren tachtig is het saldo op de lopende rekening juist toegenomen door de toenemende inkomsten uit de aardolie- en aardgaswinning. De scherp gestegen olieprijs had voor de overheid als meevaller dat inkomsten uit aardgas stegen.

5. Ontwikkeling consumptie huishoudens, investeringen bedrijven, uitvoer, invoer en betalingsbalans

	Bbp	Consumptie huis- houdens	Bedrijfs- investe- ringen	Uitvoer	Invoer	Consumptie huis- houdens	Bedrijfs- investe- ringen	Lopende rekening betalings- balans
	% volumemutaties					% bbp		
<i>Crisis jaren dertig</i>								
1925-'29	4,1	3,2	7,8	4,6	4,8	79,9	13,6	2,4
1930-'34	-1,3	1,4	-5,7	-6,4	-4,6	85,2	12,3	-1,7
1935-'39	3,8	2,3	2,2	3,4	2,1	80,8	10,5	2,1
<i>Crisis jaren tachtig</i>								
1975-'79	2,3	3,6	1,2	2,5	3,3	52,6	17,9	1,4
1980-'84	0,9	-0,4	-0,1	2,8	1,5	51,7	16,9	3,2
1985-'89	3,0	2,1	6,8	5,5	5,5	50,7	19,0	2,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2008.

Investerings bedrijven bereikt dieptepunt in 1936

De grootste terugval van de bestedingscategorieën deed zich tijdens de crisis van de jaren dertig voor bij de bruto investeringen in vaste activa. In 1936 lag het volume maar liefst 33,4 procent onder het niveau van 1929. Deze daling is zelfs nog

groter dan die van de zwaar getroffen uitvoer. Het aandeel van de investeringen in het bbp daalde dan ook van 16,6 procent in 1930 naar 8,5 procent in 1936. In de jaren tachtig is de terugval in de particuliere investeringen beduidend minder groot. In 1982 is het volume 12,8 procent lager dan in 1980, de jaren daarna stijgt het volume weer. Het aandeel van de investeringen in het bbp wijzigt vrijwel niet in de eerste helft van de jaren tachtig.

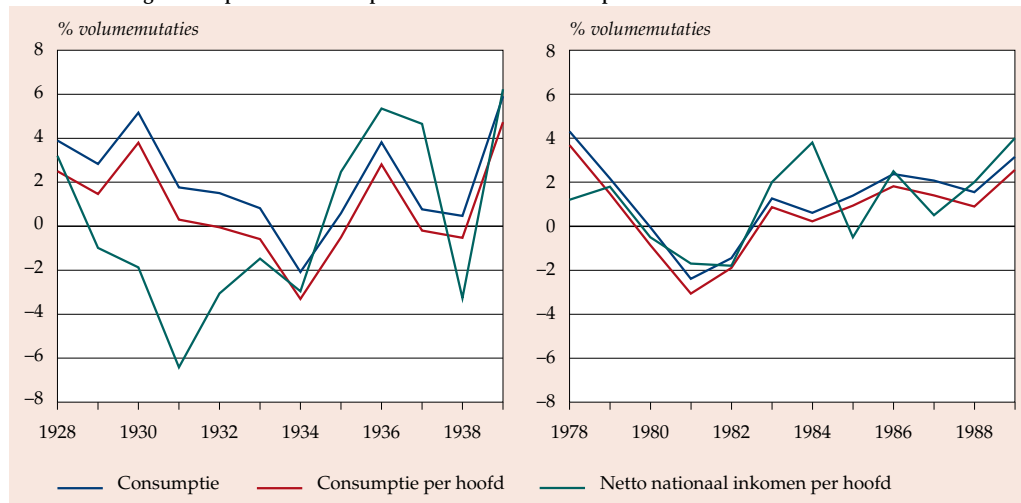
Bedrijven investeerden niet alleen minder tijdens de crises, ze gingen ook vaker failliet. Het aantal faillissementen nam in beide crises met ongeveer 60 procent scherp toe. Doordat de crisis van begin jaren dertig langer aanhield, duurde de periode waarin veel faillissementen vielen langer. Pas na acht jaar, in 1937 daalde het aantal faillissementen substantieel. Begin jaren tachtig begon het aantal faillissementen direct na het piekjaar 1983 al vrij fors te dalen. De huidige crisis is nog maar net begonnen maar het aantal faillissementen is vanaf november 2008 al explosief gestegen.

Consumptie huishoudens per hoofd daalt sterker in jaren dertig

De consumptie door huishoudens had ook te lijden onder de slechte economische omstandigheden. De hoge consumptiegroei van de jaren twintig nam af en was in 1934 zelfs negatief. Alleen de consumptie van (alcoholische) dranken daalde meerdere jaren fors achtereen. Het volume van de consumptie door huishoudens is tijdens de crisis echter niet onder het niveau van 1929 gekomen. Het beeld wordt echter slechter als rekening wordt gehouden met de groei van de bevolking. Met uitzondering van 1936, daalde de consumptie per hoofd van de bevolking van 1933 tot en met 1938. Het netto nationaal inkomen per hoofd nam al sinds 1929 af. Pas in 1935 nam het inkomen per hoofd weer toe. Voor de Tweede Wereldoorlog kwam het volume van het nationaal inkomen per hoofd niet meer op het niveau van voor de crisis.

Tijdens de crisis begin jaren tachtig was de daling in de totale consumptie groter dan in de jaren dertig. Nadat de consumptie in 1980 even hoog was als het jaar daarvoor, daalde de consumptie in twee achtereenvolgende jaren, met als dieptepunt een krimp van 2,4 procent in 1981. Door de minder snel groeiende bevolking was de consumptiedaling per hoofd van de bevolking echter kleiner dan in de jaren dertig. Begin jaren tachtig nam de consumptie per hoofd gedurende drie jaar af, tegen vijf jaar in de jaren dertig. Na een bescheiden toename van 1983 tot en met 1985, lag de groei van de consumptie per hoofd vanaf 1986 weer hoger. Het inkomen per hoofd ontwikkelde zich in de jaren tachtig gematigder dan in de jaren dertig. Daalde het inkomen per hoofd in de jaren dertig nog zes jaren achter elkaar, waarvan een aantal jaren met een flinke daling, in de jaren tachtig nam het inkomen per hoofd gedurende drie jaar licht af.

6. Ontwikkeling consumptie en inkomen per hoofd en totale consumptie¹⁾

Bron: Nationale rekeningen 2008, detailgegevens.

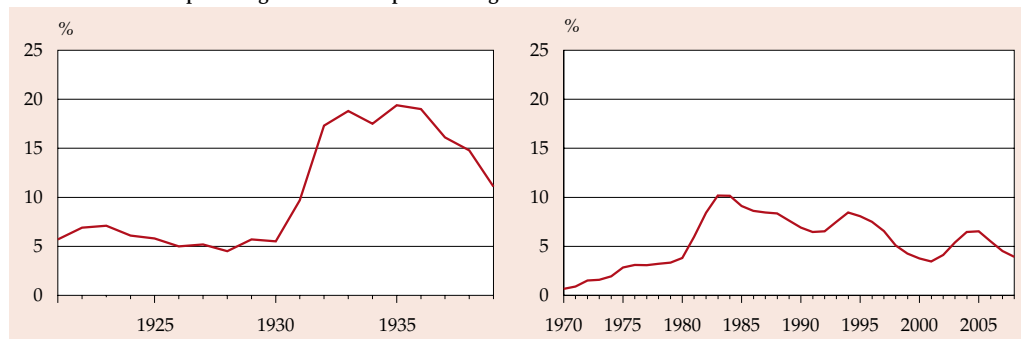
¹⁾ Voor de jaren dertig netto nationaal product per hoofd.

In de loop van de tijd wordt een steeds kleiner deel aan voedings- en genotmiddelen besteed. In de jaren dertig werd deze lange-termijnverandering tijdelijk versterkt. Toen werd er relatief veel minder aan voeding maar juist meer aan woonlasten zoals huur, verwarming en gas besteed. Het aandeel van de woonlasten in de consumptie steeg flink van bijna 14 procent in 1929 naar 17,5 procent in 1935. De inkomenspositie van veel mensen was in deze jaren zo zwak dat er zelfs op (luxe) voedsel moest worden bezuinigd. Dit kwam doordat de woonlasten relatief veel minder in prijs daalden (1,4 procent) dan andere producten zoals voeding (6 procent). Mensen moesten dus een relatief groter deel van hun inkomen aan woonlasten besteden. In de jaren tachtig stabiliseerde het aandeel dat werd besteed aan voeding tijdelijk, doordat men toen minder te besteden had.

Werkloosheid hardnekkig in jaren dertig

De werkloosheid loopt flink op ten tijde van een recessie. Tijdens de depressie van de jaren dertig was de werkloosheid ongekend hoog. Gedurende vijf jaar zat 17 tot 20 procent van de beroepsbevolking zonder werk, dat zijn ongeveer 650 duizend arbeidsjaren. De werkloosheid greep destijds razendsnel om zich heen. In 1930 was de werkloosheid nog 5,5 procent en twee jaar later was deze al gestegen naar 17,3 procent. Na 1935 nam de werkloosheid weliswaar af maar deze bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog op een hoog niveau en was in 1939 nog altijd ruim 11 procent.

7. Werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking

Bron: Bakker, G.P. den, (1996).

Op het hoogtepunt van de crisis in de jaren dertig had in de nijverheid bijna een derde van de werknemers geen werk. In de bouw en aanverwante bedrijven was dat zelfs meer dan de helft. De werkloosheid was er niet alleen hoog maar ook hardnekkig. In 1939 was ongeveer een kwart van de werknemers in de bouw zonder werk. Ook de metaalindustrie werd, met meer dan 40 procent werkloosheid, zwaar getroffen, maar daar daalde de werkloosheid snel, tot 12 procent in 1939. In de papierindustrie bleef de werkloosheid beperkt tot 20 procent. Ook de landbouw werd zwaar getroffen, daar was meer dan eenderde van de werknemers werkloos. In de dienstverlening was de werkloosheid het laagst. Een uitzondering vormden de transport- en communicatiebedrijven die sterk van de industrie afhankelijk zijn, daar liep de werkloosheid op tot ruim 36 procent in 1936. In de jaren tachtig werden werklozen niet langer geteld als behorend tot een bedrijfstak. Maar ook toen liep de werkgelegenheid in met name de bouw en de industrie sterk terug. Vooral de textiel- en lederindustrie, papierindustrie, metaalproductenindustrie, transportmiddelenindustrie en de machine-industrie hadden het zwaar te verduren. Net als in de jaren dertig daalde de werkgelegenheid het minst in de dienstverlening.

Na de Tweede Wereldoorlog volgde een periode van langdurige flinke economische groei met een lage werkloosheid. Vanaf 1970 steeg de werkloosheid geleidelijk, maar bleef relatief laag. Dat veranderde tijdens de crisis van de begin jaren tachtig. De werkloosheid steeg naar een top van 10 procent in 1983 en 1984. Daarmee bleef de werkloosheid in de jaren tachtig veel lager dan in de jaren dertig. Ook was de stijging van de werkloosheid minder explosief dan destijds, en trad de daling eerder in dan in de jaren dertig. Bovendien werden de inkomensgevolgen van werkloosheid in de jaren tachtig getemperd door het vangnet van de sociale zekerheid.

Kader b

Internationale werkloosheid

Er zijn internationaal gezien grote verschillen in werkloosheid. In de eerste helft van de jaren dertig bezette Nederland een middenpositie, maar in de jaren daarna was de werkloosheid in Nederland, samen met de Verenigde Staten, Noorwegen en Duitsland, verreweg het hoogst. Het piekjaar was in Nederland enkele jaren later dan in de andere landen. Ook hieruit blijkt de lange duur van de depressie in Nederland.

Werkloosheidspiek internationaal

	Crisis jaren 30 ¹⁾		Crisis jaren 80 ²⁾	
	%	jaar	%	jaar
Nederland	32,6	1936	9,2	1983
Verenigde Staten	37,6	1933	9,6	1983
Noorwegen	33,4	1933		
Denemarken	28,8	1933	8,4	1983
Canada	26,6	1933		
België	20,5	1934	10,8	1984
Verenigd Koninkrijk	22,1	1932	11,2	1986
Zweden	23,2	1933	3,7	1983
Australië	28,1	1932		
Frankrijk	15,4	1932	9,8	1987
Duitsland	43,8	1932		

Bron: Eurostat; Eichengreen, B. en F.J. Hatton (e.d.) (1988).

¹⁾ Werkloosheidscijfers jaren dertig gebaseerd op de nijverheid en als percentage van de afhankelijke beroepsbevolking.

²⁾ Werkloosheidscijfer jaren tachtig totale economie als percentage van de totale beroepsbevolking.

Voor de jaren tachtig zijn geen cijfers over de werkloosheid in de nijverheid beschikbaar, waardoor de vergelijking van de crisis in de jaren tachtig en dertig enigszins wordt vertekend. In de tweede helft van de jaren zeventig was de werkloosheid in Nederland gemiddeld 3,1 procent. Dat is ongeveer 1 procentpunt lager dan in de EU-15 en veel lager dan in de Verenigde Staten waar dat percentage meer dan 7 procent was. Vanaf 1980 steeg de werkloosheid in Nederland naar meer dan 10 procent in 1983 en 1984. Daarna trad geleidelijk een daling in. Ook het gemiddelde percentage in de Europese Unie steeg naar meer dan 10 procent, maar daar zette de daling pas in 1988 in. In de Verenigde Staten steeg de werkloosheid tot net onder het hoogste niveau van Europa en begon al veel eerder af te nemen.

De huidige kredietcrisis

De oorzaak van de huidige wereldwijde recessie is, net als die van de jaren dertig, een financiële crisis die midden 2007 begon in de Verenigde Staten. In de loop van 2008 kwam in Nederland een einde aan de hoogconjunctuur en in het eerste kwartaal van 2009 beleefde de Nederlandse economie een 'historische' krimp: ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal een jaar eerder bedroeg deze 4,5 procent. Niet eerder werd een dergelijke teruggang gemeten.

Nederland loopt tot nu toe redelijk in de pas met de rest van Europa en het dal is niet dieper dan in de rest van de wereld. De economie van de eurozone ging in het eerste kwartaal van 2009 met 4,6 procent achteruit ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal van 2008. In Duitsland bedroeg de teruggang 6,9 procent. In de Verenigde Staten waar de kredietcrisis is begonnen, was de krimp met 2,6 procent beduidend minder groot dan in de meeste Europese landen, maar daar heeft de economische neergang eerder ingezet.

Vooraf de uitvoer en de investeringen zijn fors teruggelopen. In het eerste kwartaal van 2009 waren die met meer dan 10 procent gedaald ten opzichte van een jaar eerder. De cijfers van de in- en uitvoer zijn tot nu toe bij lange niet zo slecht als die tijdens de crisis in 1932, maar tijdens de crisis van de jaren tachtig is een dergelijke achteruitgang op jaarbasis niet voorgekomen. De consumptieve bestedingen door huishoudens daalden met 2,4 procent. Dit is iets slechter dan het cijfer voor 1934, alleen in dat jaar van de crisis van de jaren dertig daalde het volume van de consumptie door huishoudens. De productie van de industrie was 14 procent lager dan in het eerste kwartaal van 2008. Ook handel en transport hadden te maken met grote productiedalingen, een patroon dat bijvoorbeeld ook in de jaren dertig voorkwam. De bouw is in het verleden altijd zwaar getroffen bij een crisis maar in het eerste kwartaal van 2009 bleef de bouwproductie nog redelijk op peil. De crisis werd in het eerste kwartaal van 2009 ook voelbaar in de Rotterdamse haven waar bijna 11 procent minder goederen werden verhandeld.

Wereldwijd worden financiële instellingen momenteel door de overheden over-eind gehouden met een pakket maatregelen van vele tientallen miljarden euro's. Daarnaast wordt ook de reële economie gestimuleerd. Dit gebeurt allereerst door de automatische stabilisatoren te laten werken. Dit wordt versterkt door de verlaging van de WW-premie waardoor de koopkracht wordt opgekrikt. Verder investeert de overheid, net als in de jaren dertig, in infrastructuur. Onderhouds-plannen aan wegen en vaarwegen worden naar voren gehaald. Ook gaat geld naar scholen en ziekenhuizen, energiebesparende maatregelen in woningen en windmolens op zee. Verder worden procedures versneld zodat bedrijven en burgers sneller kunnen bouwen. Ook in de huidige crisis zijn scholingsprogramma's voor werklozen onderdeel van het beleid.

Conclusie

Economische crises zijn moeilijk te vergelijken doordat de demografische, sociale, economische, financiële en politieke omstandigheden in de loop van de tijd veranderen. De economie wordt bovendien alsmear complexer, met alsmear meer (internationale) handelsrelaties en een steeds groter wordende dynamiek. Toch kunnen een aantal verschillen en overeenkomsten worden genoemd. Een opvallende overeenkomst tussen de crises in de jaren dertig en tachtig is dat deze in Nederland dieper en langer waren dan in de ons omringende landen. Het open karakter van de Nederlandse economie maakt deze gevoelig voor schommelingen in de wereldhandel, en de relatief kleine thuismarkt bemoeilijkt het herstel van binnenuit.

Incidentele factoren verhevigden de crises in de jaren dertig en tachtig. In de eerstgenoemde crisis werd te lang vastgehouden aan de gouden standaard waardoor de Nederlandse producten te duur werden. Begin jaren tachtig waren Nederlandse exportproducten ook te duur; dit keer vanwege de loonkosten. De bodem voor de crisis van de jaren tachtig werd al in de jaren zeventig gelegd, met een loonprijs-spiraal en twee oliecrises die in Nederland extra hard aankwamen. Het Akkoord van Wassenaar betekende in de jaren tachtig de ommekeer, en onze economie lijkt (leek) vanaf die tijd behoorlijk robuust. Vooralsnog lijkt het erop dat Nederland niet méér te lijden heeft van de kredietcrisis dan onze buurlanden. De huidige crisis is echter nog maar net begonnen en het is afwachten hoe lang en diep zij zal zijn. Het idee van eeuwige groei uit het new economy-tijdperk lijkt in elk geval verder weg dan ooit.

In de bestrijding van crises is er in de naoorlogse jaren een ontwikkeling naar steeds meer internationaal overleg en internationale samenwerking. Tijdens internationale overleggen zoals de G20-top worden afspraken gemaakt over de manier waarop de economieën kunnen worden gestimuleerd zonder in protectionisme te vervallen. Internationale instellingen zoals het IMF en de Wereldbank spelen daarbij een belangrijke rol. Verder worden maatregelen die Europese landen nemen binnen de EU op elkaar afgestemd. Verschil met eerdere crises is ook dat Nederland nu één gemeenschappelijke munt, de euro, heeft met het grootste deel van West-Europa. Ook binnen landen spelen overheden een steeds actievere rol. De Tweede Kamer stelt een parlementair onderzoek in naar het ontstaan van de kredietcrisis en de overheidsmaatregelen ter bestrijding van de crisis. Dit zal ook de toekomstige geschiedschrijving vergemakkelijken.

Literatuur en bronnen

Bakker, G.P. den (1996). *Interwar Unemployment in the Netherlands*. In: Zanden, J.L. van (ed.), *The Economic Development of the Netherlands since 1870*. (Edward Elgar Publishing, Cheltenham).

Eichengreen, B. and T.J. Hatton, (ed.) (1988). *Interwar unemployment in international perspective*. Kluwer Academy, Dordrecht.

Goudriaan, F.G.W. (1986). *Geeft ons Nederlanders toch werk – Een literatuurstudie naar de bestrijding van de werkloosheid in de jaren dertig*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

Maddison, A. (2009). *Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2006 AD*. www.ggdc.net/Maddison.

Zanden, J.L., en A. van Riel, (2000). *Nederland 1780–1914 – Staat, instituties en economische ontwikkeling*. Uitgeverij Balans.